

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2021

STOCKHOLM 2021

GÖRAN RYSTAD

GÖRAN RYSTAD föddes den 31 juli 1925 och var 94 år vid sitt frånfälle den 18 april 2020. Under det sista decenniet av sitt relativt långa liv var Rystad inte längre aktiv deltagare i Vitterhetsakademiens arbete, medan han tidigare ganska ofta hade rest från Lund för att göra sin mening gällande i Akademiens arbete. Han var ledamot av Vitterhetsakademien från 1980.

Göran Rystads föräldrar hette Johan och Ida Rystad. Fadern var rektor i Bjärnum, ett par mil norr om Hässleholm. Göran tog studenten vid läroverket i Hässleholm, och efter studentexamen sökte han sig till universitetet i Lund. Där gick studierna snabbt, och han blev filosofie licentiat 1952. Direkt gick vägen vidare till filosofie doktorsgrad. 30-årig disputerade han 1955 i Lund på en avhandling med titeln *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660–1680*, som gav honom en docentur i historia.

Rystads avhandling innebar ett slags äreräddning av Johan Gyllenstierna, som i tidigare framställningar ofta karakteriserats som en vindflöjel, och Rystad fortsatte sin äreräddning i den biografi över Gyllenstierna, som han publicerade två år senare, och som jag här låter smälta samman med avhandlingen. Rystad förtiger ingalunda Gyllenstiernas brister i pålitlighet. Gyllenstierna ändrade nämligen flera gånger ståndpunkt i

viktiga frågor, vilket naturligtvis djupt irriterade hans motståndare, men Rystad framhåller att dessa åsiktsbyten var ett led i hans målmedvetenhet och framför allt hans skicklighet i att förmå många medlemmar av adelsståndet att göra gemensam sak med honom. Denna färdighet ådagalade han speciellt när han var lantmarskalk vid flera riksdagar i sträck.

Rystad visar att Gyllenstierna var konsekvent i sitt motstånd mot råds-konstitutionalismen, som framför allt vid denna tid var djupt förankrad i förmyndarregeringen för Karl XI. Detta innebar dock inte, framhåller Rystad, att han önskade en utjämning av maktförhållandena inom adeln. Han tillhörde själv högadeln, men småningom stod det klart för allt fler, att det var kungamakten som Gyllenstierna ville slå vakt om. Under sin korta aktiva tid som ledande politiker, det vill säga framför allt på 1670-talet (han dog 1680), höll han sig nära kungen, och Rystad menar att han bidrog mycket till att Karl XI kunde lita på att ständerna på riksdagarna skulle hålla sig till de kungliga förslagen. Gyllenstierna hade som lantmarskalk en central roll för att förmå adeln att acceptera de ingrepp i de adliga privilegierna som var nödvändiga för att genomföra kungens krigspolitik, som också var Gyllenstiernas.

Avhandlingen ackompanjerades av några samtidiga uppsatser, som hade karaktär av biprodukter till doktorsavhandlingen. I samtliga dessa skrifter, där Rystad behandlar tiden för Karl XI:s förmyndarregering och kungens första två egna regeringsår, riktar han i första hand blicken mot politiska relationer och inte minst intriger inom rådet och en liten krets av personer, som ansvarade för regeringens förnämsta förvaltningsorgan utan att vara rådsmedlemmar. Johan Gyllenstierna var en av de senare, och Rystad uppehåller sig mycket vid hans effektivitet och stora arbetsförmåga, som parades med en hänsynslös målmedvetenhet. Dessa egenskaper var vad som möjliggjorde för honom att flera gånger byta åsikt i sakfrågor, om det gynnade hans maktambitioner, menar Rystad.

Innehåll och analysmetoder i avhandlingen och dess samhörande skrifter är i hög grad baserade på en kritisk behandling av det material som hade publicerats i flera anekdotsamlingar. I analysen knyter Rystad

Foto: Magnus Af Geierstam.

an till flera äldre forskare som Sven Grauers, Georg Wittrock, Otto Varenienus, Ingel Wadén, Jerker Rosén, Georg Landberg och Birger Fahlborg, och modifierar deras resultat. Däremot nämner han inte Sven A. Nilsson, som under 1950-talet börjat publicera flera uppmärksammade artiklar om 1600-talets politiska system i Sverige. Nilsson förflyttade tyngdpunkten, för att undersöka reduktionen av frälsegods och dess verkningar, från råds-kretsen och dess närmaste omgivning till krigsorganisationen, riksdagen, de ofrälse stånden och prästerskapet. För Rystad var reduktionen mest en bestraffningsåtgärd riktad mot rådet och högadeln, på samma sätt som den varit tecknad av många föregångare, men han såg hos Gyllenstierna ett nytt motiv i uppbyggandet av militärmakten.

I den 1960 tryckta boken *Kriegsnachrichten und Propaganda während des dreissigjährigen Krieges. Die Schlacht bei Nördlingen in den gleichzeitigen, gedruckten Kriegsberichten* har Rystad bytt fokus från 1600-talets politiska personer till själva materialet. Han framhåller att slaget vid Nördlingen är ett av de första där tryckta flygskrifter och nyhetsblad utgavs direkt efter händelserna. Boken inventerar därför både tryckt och otryckt material och diskuterar med inlevelse författarnas ställningstaganden till de krigförande makterna. Trots att den boken väckte anklag i historiker-kretsar, förblev den ett bispår som Rystad aldrig fullföljde i andra skrifter.

Därför var det uppenbarligen ett lyckosamt beslut av Rystad att vid mitten av sextio-talet tillbringa två läsår i USA, vid Indiana University 1963–1964 och vid Harvard 1966–1967. Dessa gav möjlighet till både undervisning och forskning. Han knöt då också nära kontakt med ett flertal ledande amerikanska forskare, som sysslade med den under kalla kriget brännande frågan om presidentmakten och dess förhållande till kongressen.

Amerikavistelserna kom att medföra en stor förändring i tematiken för Rystads forskning. Nyorienteringen tog dock litet tid, och under 1960-talet trevade Rystad sig fram. Först med boken *Ambiguous Imperialism. American Foreign Policy and Domestic Politics at the Turn of the Century*,

som utkom 1975 på ett svenskt förlag, satte Rystad på allvar ner foten för att markera sitt nya forskningsområde.

I *Ambiguous Imperialism* behandlade Rystad den omkastning som ägde rum i amerikansk politik under åren 1898 till 1900 och skiftet från McKinleys försiktiga politik till Theodore Roosevelts aktiva ställningstagande för en amerikansk kolonialism. Föremålet för de intensiva diskussionerna under denna tid var framför allt Puerto Rico, som väddat om USA:s stöd för självständighet från det dittillsvarande spanska styret. Många i USA ville att USA skulle ingripa på puertoricanernas sida i det krig som rådde, men varken hos anhängarna av ett amerikanskt deltagande eller hos deras motståndare rådde enighet om presidentens och kongressens olika maktbefogenheter i ett krig. Rystad har gått igenom ett ofantligt material från både kongress och tidningar om de ståndpunkter som intogs, och han benar med stor skicklighet ut de olikheter som fanns i uppfattningar hos politiker, jurister, statsvetare och journalister. Kärnpunkterna var dels om USA hade en moralisk plikt, ”a manifest destiny”, att hjälpa till att slå vakt om allamerikanska intressen gentemot europeiska och andra makter, dels om erövrade områden skulle lämnas fria att på egen hand forma sitt öde, eller om de skulle inkorporeras i USA. Det sistnämnda alternativet erbjöd två möjligheter, att antingen låta Puerto Rico bli en koloni under USA eller att låta ett erövrat område bli en delstat på samma sätt som andra delstater i USA. Som bekant blev det inte det sistnämnda alternativet som segrade. Även om Rystad långt ifrån var den ende som sökte finna klarhet i denna den amerikanska imperialismens födelseprocess, så var hans insats av betydelse och gav honom erkännande av många amerikanska forskare.

Det inledande kapitlet i *Dream and Reality. The United States in Search of a Role in the Twentieth-Century World* från 1999, alltså mer än tjugo år efter att *Ambiguous Imperialism* publicerats, utgörs av en sammanfattning och komplettering av boken från 1975. Men i den nya boken, också den utgiven på svenskt förlag, sträcker Rystad sina ambitioner vida längre än han gjort tidigare. Han famnar här hela nittonhundratalets

amerikanska utrikespolitik. Grundfrågan är vad USA har velat ge sig självt för roll, och vad dess presidenter har sett som strategiska mål att nå för den alltmer dominerande supermakten. Det andra kapitlet tar upp en intressant fråga, som Rystad behandlat tidigare, nämligen vilken roll föregående amerikanska erfarenheter spelat för politikerna och i vilken grad de utgått från teorier formulerade av amerikanska statsvetare utifrån sådana politiska erfarenheter. "Aggressionsteorin", "dominoteorin" och "München-syndromet" är sådana teoretiska formuleringar, som Rystad med inlevelse diskuterar och analyserar för att också presentera sin egen ståndpunkt. Samtidigt som han är ute efter att ge ett perspektiv på själva innehållet i utrikespolitiken, vill han dock också analysera och ta ställning till gångna tiders föreställningar, så som han gör i det kapitel som heter "The Vietnam War and the 'Lessons of the Past' Controversy".

Ett annat omdiskuterat problem, som Rystad på ett kompetent sätt analyserar, gällde förhållandet mellan president och kongress, och speciellt vem som hade rätt att förklara krig, presidenten eller kongressen. Genom den grundläggande *War Powers Resolution*, som tillkom 1973 under Nixons presidenttid och mot dennes veto, ville kongressens majoritet få slut på den usurpation av makt som kongressmännen menade låg i möjligheten för presidenten att som överbefälhavare starta krig på eget initiativ utan kongressens medgivande. Ingen varaktig enighet rådde vare sig för eller emot den till slut antagna resolutionen. Under 1970- och 1980-talen visade det sig gång på gång svårt att avgöra hur djupt kongressen måste involveras, innan ett krig kunde förklaras. På sikt visade sig resolutionen alltså inte verkningsfull, menar Rystad. I anknytning till en amerikansk diskussion anför Rystad att amerikanska politiker ofta hade känt sig som det förflutnas fångar, ett problem, som han tidigare behandlat separat i skriften *Prisoners of the Past? The Munich Syndrome* (1982). Samtidens politiska överenskommelser tolkades ofta som en "München-analogi", vilket syftade på Chamberlains överenskommelse med Hitler. Man sökte i kriget mot Irak också peka på Saddam Hussein som en ny Hitler, och kongressen lät sig övertygas om detta.

Från slutet av 1980-talet kom Rystad att ägna huvuddelen av sin kraft åt ett annat tema. Detta gällde flyktingarna i den moderna världen. Till skillnad från arbetet med amerikansk utrikespolitik, där han fortfarande agerat som ensamforskare om än med stöd av sina kontakter bland amerikanska forskare, genomfördes flyktingforskningen i form av ett flerpersonsprojekt. I Lund hade hans kollega Sven Tägil genomfört stora delar av ett sådant projekt om gränskonflikter i Europa, och Tägils projekt liksom rättsforskaren Göran Melanders arbeten om rättsfrågor för flyktingar och statslösa anges av Rystad själv som viktiga för det problem som han ville behandla.

Det första av Rystads flyktingprojekt kallades "Uprooted by the War: Refugees, Expellees and Displaced Persons in Europe in the Early Post-War Era". Detta projekt gav upphov till sex separata volymer, varav Göran Rystad var utgivare av en. Den var en antologi som sysslade med övergripande problem inom fältet. De övriga, som behandlade olika aspekter av flyktingsituationen från slutet av trettioalet till slutet av femtioalet var skrivna som historiska avhandlingar och utkom 1991–1993. Böckerna från detta första projekt om flyktingar hade inte hunnit komma ut, när nästa projekt initierades med tonvikt på flyktingar och kulturell konfrontation. Det projektet startade under intryck av beslutet i Sjöbo kommun, på sin tid mycket uppmärksammat, att arrangera en lokal folkomröstning om man över huvud taget skulle ha flyktingmottagning inom kommunen, men det vidgades snabbt till ett komparativt studium av den svenska relationen till flyktingar. I detta projekt medverkade historiker, statsvetare, etnologer och sociologer. Sex skilda volymer publicerades här också. En av dem var en antologi under Rystads redaktörskap och med titeln *Encounter with Strangers. Refugees and Cultural Confrontation in Sweden* (1992). Detta andra projekt om flyktingar fick snart en internationell och komparativ aspekt. Denna utvecklades i ett tredje projekt kallat "Migration, Xenophobia and Populism". I första hand utvecklades här jämförande studier med Kanada men också med skilda europeiska länder och med USA. Den sistnämnda jämförelsen genomfördes i en volym som

Rystad själv redigerade under titeln *Encounter with Strangers. Aspects of the American Experience* (1995).

Vid sidan av vetenskapen skrev Rystad åtskilliga populariserande framställningar och skolböcker. Jag har förbigått dessa för att i stället framhålla en utvecklingslinje i Rystads vetenskapliga författarskap, som ger honom en särpräglad profil som historiker.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla att Göran Rystad utvecklades från att vara en relativt traditionsbunden svensk historiker, med ett till Sverige begränsat synfält och i huvudsak traditionella arbetsmetoder, till att bli en forskare som gick i bräschen för en internationell inriktning och för interdisciplinära kunskapsintressen. Från 1960-talet och framåt sökte han sig en egen väg i den svenska historiska forskningen. Den vägen gick via USA-inriktade studier, där han gjorde en självständig insats i frågan om maktbalansen mellan kongress och president, tillbaka till Europa och Sverige, men då med en ny fond av kunskaper och perspektiv, som ledde honom till att klargöra de mest utsattas, det vill säga flyktingarnas, enorma problem. Hans insatser på flyktingområdet kom i en tid då man på politiskt håll trodde sig ha löst de problem han ihärdigt pekade på. Samtidigt gjordes dessa forskningsinsatser betydligt före den tid då de skulle komma att aktualiseras på nytt och avsevärt starkare än förr. På detta område måste Göran Rystad ihågkommas som en banbrytare och ögonöppnare.

Rolf Torstendahl

För denna minnesteckning har jag fått värdefulla upplysningar och synpunkter från professor emeritus Sven Tägil, Lund, och professor emeritus Kim Salomon, Stockholm. Jag har också haft god nytta av den bibliografi över Göran Rystads skrifter fram till och med 1990 som har sammanställts av Birgitta Rystad, där man kan följa hans medarbetarskap i många internationella vetenskapliga tidskrifter (många artiklar ej registrerade i Libris). Bibliografin ingår i *Maktpolitik och husfrid. Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad*, den festskrift som utgavs till hans pensionering 1991.